

ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

**ΤΟ ΕΡΓΟ «ΕΡΕΥΝΑ» 1997-2000
ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ**

**Α. ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΠΕΑΕΚ
Β. ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΒΕΡΕΒΗ

**ΑΘΗΝΑ
2002**

- ▶ Διπλή Προπτυχιακή Ειδικότητα και Αντίστοιχη Μεταπτυχιακή Εμβάθυνση με Στόχο την Πληρέστερη Παραγωγή Συνδυασμένης Γνώσης για την Αγορά Εργασίας, **Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ** 350

Το ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

- ▶ Εκτίμηση των Στάσεων των Εκπαιδευτικών ως προς τις Ανάγκες Επιμόρφωσής τους Σχετικά με την Εκπαίδευση Παιδιών με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες, **Σ. ΠΑΝΤΕΛΙΑΔΟΥ** 361
- ▶ Εξερεύνηση των Στάσεων των Καθηγητών των Σχολών Επαγγελματιών Υγείας των ΤΕΙ, ως προς τις Ανάγκες Επιμόρφωσής τους, **Α. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ** 369
- ▶ Η Παρουσία των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες στην Εκπαιδευτική Διαδικασία: Αποκλεισμός ή Ένταξη; **Σ. ΠΑΝΤΕΛΙΑΔΟΥ** 378
- ▶ Ταυτότητες Φύλου και Επιλογές Ζωής: Έρευνα και Στρατηγικές Παρέμβασης για την Ισότητα των Φύλων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, **Β. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΙΜΤΖΗ** 386
- ▶ Εκπαίδευση, Φύλο και Ιδιότητα του Πολίτη: Έρευνα και Παρέμβαση για την Ευαισθητοποίηση Μαθητών/τριών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για τη Δημοκρατία, το Φύλο και την Ισότητα του Πολίτη, **Σ. ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ** . . . 396
- ▶ Διερεύνηση της Ξενοφοβίας σε Έλληνες Μαθητές, Φοιτητές και Σπουδαστές: Κοινωνικο-ψυχολογική Προσέγγιση, **Α. ΚΑΝΤΑΣ** 405
- ▶ Διερεύνηση της Εθνικής και Ευρωπαϊκής Ταυτότητας, των Αξιών και των Στάσεων των Βασικών Ομάδων που Εμπλέκονται στην Εκπαιδευτική Διαδικασία Απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, **Δ. ΓΕΩΡΓΑΣ** 412
- ▶ Κοινωνική Παραγωγή και Αναπαραγωγή της Βίας στο Σχολικό Χώρο – Εμπλοκή Μαθητών σε Βιαιότητες και Σχολικές Αντι-δράσεις, **Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ** 422
- ▶ Ευρωπαϊκή Έρευνα για την Υγεία στο Μαθητικό Πληθυσμό. Ελληνική Συμμετοχή στην Ομάδα HBSC-WHO (Health Behaviour in School-aged Children) του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, **Α. ΚΟΚΚΕΒΗ** 430
- ▶ Προβλήματα και Δυσκολίες που Αφορούν την Ποιότητα Ζωής των Φοιτητών Περιφερειακών Πανεπιστημίων στην Ελλάδα, **Χ. ΚΟΛΛΙΑΣ** 436
- ▶ Η Σχέση Παιδιών – Εφήβων με τα Επικοινωνιακά Μέσα καθώς και οι Τρόποι Χρήσης και Ένταξης των Μέσων Αυτών στην Εκπαιδευτική Διαδικασία, **Γ. ΠΑΝΟΥΣΗΣ** 447
- ▶ Το Τρίπτυχο «Υγεία, Εκπαίδευση, Αθλητισμός» στην Εφηβική Ηλικία, **Α. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ** 456

ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αθήνα, 23 Απριλίου 2003
Αρ. Πρωτ.: 360

ΒΕΒΑΙΩΣΗ

Προς κάθε ενδιαφερόμενο

Βεβαιώνεται ότι, όπως προκύπτει από τα παραδοτέα της έρευνας «Διερεύνηση της εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας, των αξιών και των στάσεων των βασικών ομάδων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία, απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση» και από σχετική βεβαίωση του Καθηγητή κ. Δ. Γεώργα, επιστημονικού υπεύθυνου του έργου, οι συγγραφείς του κειμένου με τίτλο «Διερεύνηση της Εθνικής και Ευρωπαϊκής Ταυτότητας, των Αξιών και των Στάσεων των Βασικών Ομάδων που Εμπλέκονται στην Εκπαιδευτική Διαδικασία Απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση» είναι οι κ.κ. Δημήτριος Γεώργας, Αλεξάνδρα Χαντζή, Αικατερίνη Γκαρή, Κώστας Μυλωνάς, Γεώργιος Αμπακούμκιν, Μαρίνα Ντάλλα, Σοφία Ανδρεοπούλου, Γεώργιος Βούτσινος και Στέφανος Τζέπογλου.

Το παραπάνω κείμενο έχει δημοσιευθεί στο βιβλίο που εξέδωσε το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας με τίτλο *Το έργο "Έρευνα" 1997-2000 - Συνοπτική Παρουσίαση. Α) Έρευνες στο Πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ, Β) Από τις δραστηριότητες του Κέντρου* (επιμ. Άλκηστις Βερέβη), Αθήνα 2002 (ISBN 960-541-104-0), και εκτείνεται στις σελίδες 412- 421.

Διερεύνηση της Εθνικής και Ευρωπαϊκής Ταυτότητας, των Αξιών και των Στάσεων των Βασικών Ομάδων που Εμπλέκονται στην Εκπαιδευτική Διαδικασία Απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Επιστημονικός Υπεύθυνος: Δημήτριος Γεώργας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο ορθολογισμός στην αντιμετώπιση της ευρωπαϊκής πρόκλησης σημαίνει την αποσαφήνιση και την τόνωση της εθνικής ταυτότητας και την προβολή της ευρωπαϊκής διάστασης. Μέσω της ορθολογικής διαδικασίας, απαλλαγμένης από συμπλέγματα και έμμονες ιδέες, θα καταστεί δυνατή η εναρμόνιση της εθνικής και της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Σημαντικό τμήμα της διαδικασίας αυτής αποτελεί το πώς βιώνουν οι μαθητές, οι φοιτητές και οι εκπαιδευτικοί, δηλαδή τρεις βασικές στην εκπαιδευτική κοινότητα ομάδες, το «εμείς οι Έλληνες» και το «εμείς οι Ευρωπαίοι». Οι ομάδες αυτές αποτελούν τους κύριους αποδέκτες της εκπαιδευτικής πολιτικής του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το οποίο χρειάζεται να χαράξει και να διαμορφώσει μια εκπαιδευτική πολιτική που θα αποσκοπεί αφενός στην τόνωση της εθνικής ταυτότητας και αφετέρου στη διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής υπερκείμενης ταυτότητας που θα εναρμονίζεται με την ελληνική εθνική ταυτότητα.

Η έρευνα διαφοροποιήθηκε από προηγούμενες προσπάθειες σε δύο, κυρίως, σημεία: α) χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα ευρύ και αντιπροσωπευτικό δείγμα για τη συλλογή των πληροφοριών, β) κεντρικό ερευνητικό μοχλό έρευνας αποτέλεσε η διερεύνηση των πηγών επιρροής (οι αξίες, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις, η αντιδιαστολή ελληνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας κ.ο.κ.) των υπό μελέτη κοινωνικών ομάδων, δηλαδή των μαθητών, φοιτητών και εκπαιδευτικών.

Η έννοια της εθνικής ταυτότητας αποτελεί σημαντική πλευρά του εαυτού του ατόμου. Η ταυτότητα γενικά, είναι μια προέκταση της έννοιας του εαυτού, η οποία, σύμφω-

να με τη θεωρία του Erickson (1960), αναπτύσσεται και διαμορφώνεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Η διαμόρφωση και η ανασύνθεση της ταυτότητας είναι όροι που περιγράφουν τις διεργασίες διαφοροποίησης του εαυτού, όταν εμφανίζονται αλλαγές στο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον, όπου το άτομο ζει (Tajfel & Turner, 1979). Η εθνική ταυτότητα αποκτά πρωτεύοντα ρόλο σε περιόδους ιστορικών και κοινωνικών ανακατατάξεων, σε περιόδους αποσταθεροποίησης, αλλαγής του κράτους, ή σε περιόδους κατά τις οποίες η εθνική ομάδα ή το άτομο απειλείται, ενώ κάτω από άλλες συνθήκες έχει δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με την επαγγελματική ή οικογενειακή ταυτότητα (Georgas, 1999). Όσον αφορά την ευρωπαϊκή ταυτότητα, προηγούμενες έρευνες συντείνουν στο ότι είναι μια ταυτότητα υπό διαμόρφωση (Chryssoschoou, 1996· Χαντζή, 1997).

Μία πηγή επιρροής με την οποία συνδέονται πολλές από τις κοινωνικο-γνωστικές διαδικασίες και πολλές από τις κοινωνικές διεργασίες στο χώρο της διατομικής ή διαομαδικής αλληλεξάρτησης είναι οι αξίες. Αποτελούν την κινητήρια δύναμη για την εκδήλωση αυτών των διεργασιών, τις δικαιολογούν και τις υποστηρίζουν, οδηγούν πολλές φορές σε εκλογικεύσεις, ώστε να διατηρηθεί η εσωτερική ισορροπία, επηρεάζουν στη δημιουργία και τη χρήση στερεοτύπων και παρεμβαίνουν καθοριστικά σε φαινόμενα κοινωνικής αντίληψης και αλληλεπίδρασης. Ειδικά για τις στερεοτυπικές αντιλήψεις, η γνωστική διεργασία της κατηγοριοποίησης λειτουργεί με στόχο την οργάνωση των πολλών ερεθισμάτων του περιβάλλοντος σε σύνολα, σε κατηγορίες. Με τη διεργασία αυτή συνδέεται το μεγάλο σφάλμα να εκλαμβάνουμε τα *χαρακτηριστικά* ως *κατηγορίες*, όσον αφορά τις στερεοτυπικές αντιλήψεις για ομάδες και υπεραπλουστεύοντας να γενικεύουμε σε όλα τα μέλη της ομάδας.

Βασική υπόθεση της έρευνας ήταν ότι τόσο η εθνική όσο και η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι πολυδιάστατες έννοιες και αποτελούνται από θετικές και αρνητικές όψεις, οι οποίες συμβάλλουν αντίστοιχα στην ταύτιση με την εθνική ομάδα και στη διαμόρφωση μιας καινούργιας μορφής ταύτισης με την «ευρωπαϊκή κοινότητα». Η αντίθεση θετικών και αρνητικών όψεων, είτε ελληνικών είτε της ευρωπαϊκής κοινότητας, θα ήταν δυνατό να περιγραφεί μέσω της διερεύνησης της πολλαπλής συσχέτισης των όψεων αυτών για συγκεκριμένα θέματα (οικογένεια, χαρακτηριστικά προσωπικότητας, εκπαίδευση, συνήθειες κτλ.), όπου ο κύριος στόχος θα ήταν η κατά το δυνατόν ακριβής ανίχνευση του τρόπου με τον οποίο ο Έλληνας συγκρίνει την ελληνική ταυτότητα με την ευρωπαϊκή. Η σύγκριση των τριών βασικών ομάδων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία, δηλαδή των εκπαιδευτικών, των μαθητών και των φοιτητών, αναμενόταν να αναδείξει διαφορές, όσον αφορά τους κεντρικούς άξονες βάσει των οποίων ορίζεται και βιώνεται η εθνική και η ευρωπαϊκή ταυτότητα.

■ ΜΕΘΟΔΟΣ

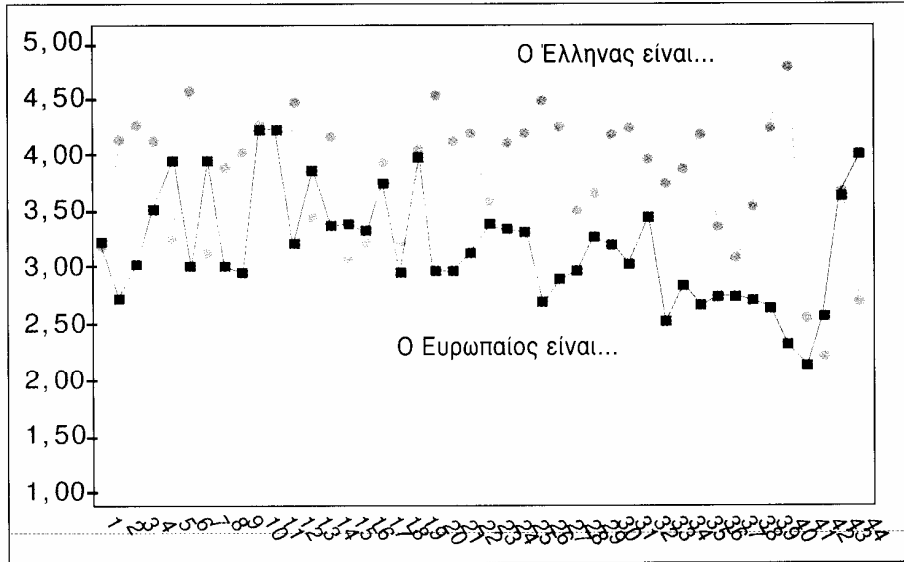
Μέσω προκαταρκτικής έρευνας καταλήξαμε σε 35. συνολικά, ερωτήσεις που αφορούν την εθνική και την ευρωπαϊκή ταυτότητα, τις στάσεις σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις προσωπικές, εθνικές και ευρωπαϊκές αξίες, καθώς και τις πηγές που εν δυνάμει επηρεάζουν τις παραπάνω μεταβλητές. Οι ερωτώμενοι απάντησαν στις 35 ερωτήσεις αξιολογώντας χαρακτηριστικά ή καταστάσεις, όπως *γενναίος, ενθουσιώδης, υψηλό τεχνολογικό επίπεδο, κρίση οικογένειας κ.ά.*, για τα οποία έπρεπε να απαντήσουν κατά πόσο το καθένα χαρακτηρίζει τον Έλληνα-Ελλάδα και τον Ευρωπαίο-Ευρώπη. Οι ερωτώμενοι χρησιμοποίησαν μια κλίμακα από το 1 (καθόλου) έως το 5 (πάρα πολύ). Καθεμιά από τις 35 ερωτήσεις (μερικές μόνο αναλύονται στην παρούσα σύνοψη) αναφερόταν σε πλήθος χαρακτηριστικών ή καταστάσεων προς αξιολόγηση (για παράδειγμα, η 1η ερώτηση ζητούσε την αξιολόγηση 44 επιθέτων/χαρακτηριστικών, όπως *γενναίος, ενθουσιώδης, έξυπνος, οξύθυμος, καχύποπτος* για τον «Έλληνα» και για τον «Ευρωπαίο»).

Τα στοιχεία της κυρίως έρευνας συλλέχθηκαν από την Αλεξανδρούπολη, την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, την Κρήτη και την Πάτρα. Στο δείγμα της έρευνας περιλήφθηκαν 808 έφηβοι ηλικίας 16 ετών, 419 φοιτητές και φοιτήτριες και 108 εκπαιδευτικοί. Για το δείγμα των εφήβων, 45,2% ήταν κορίτσια και 54,8% αγόρια, ενώ, κατά περιοχή η κατανομή είχε ως εξής: Αττική 35,02%, Θεσσαλονίκη 25,37%, Πάτρα, 12,87%, Αλεξανδρούπολη 13,0%, Ιωάννινα 7,43% και Κρήτη 6,31%.

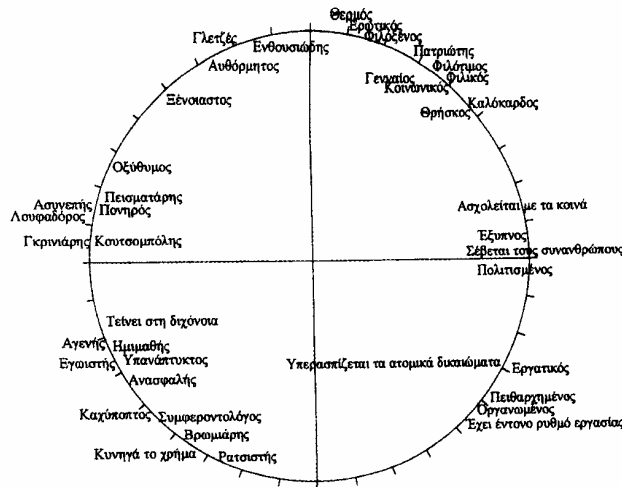
Η επεξεργασία των στοιχείων έγινε με μονομεταβλητές και κυρίως με πολυμεταβλητές στατιστικές αναλύσεις. Χρησιμοποιήθηκε η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών και μια μέθοδος δισδιάστατης απεικόνισης των αντιστοιχιών για την περιγραφή της δομής της εθνικής και της ευρωπαϊκής ταυτότητας και τον εντοπισμό των παραγόντων που σχετίζονται με την ταύτιση με την εθνική ομάδα και με την «ευρωπαϊκή κοινότητα». Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν και αναλύσεις διακύμανσης για την εκτίμηση των διαφορών μεταξύ των τεσσάρων ομάδων.

■ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων, στο σύνολο του δείγματος, σχετικά με την ερώτηση 1, κατέληξαν στους μέσους όρους που παρουσιάζονται στο Σχήμα 1. Οι προφανείς διαφοροποιήσεις για πλήθος χαρακτηριστικών που αποδίδονται άλλα περισσότερο στους Έλληνες και άλλα περισσότερο στους Ευρωπαίους συστηματοποιήθηκαν και αναλύθηκαν μέσω της πολυμεταβλητής παραγοντικής ανάλυσης αντιστοιχιών. Στο σύνολο του δείγματος ισχύει η παράσταση των 44 χαρακτηριστικών στο χώρο, ανάλογα με τη διαφορά απόδοσής τους στους Έλληνες και στους Ευρωπαίους από τους συμμετέχοντες.

Σχήμα 1. Μέσοι όροι των απαντήσεων του συνολικού δείγματος σχετικά με τα χαρακτηριστικά Ελλήνων και Ευρωπαίων

Σχήμα 2. Κυκλικό μοντέλο διαστάσεων για τα 44 χαρακτηριστικά Ελλήνων και Ευρωπαίων

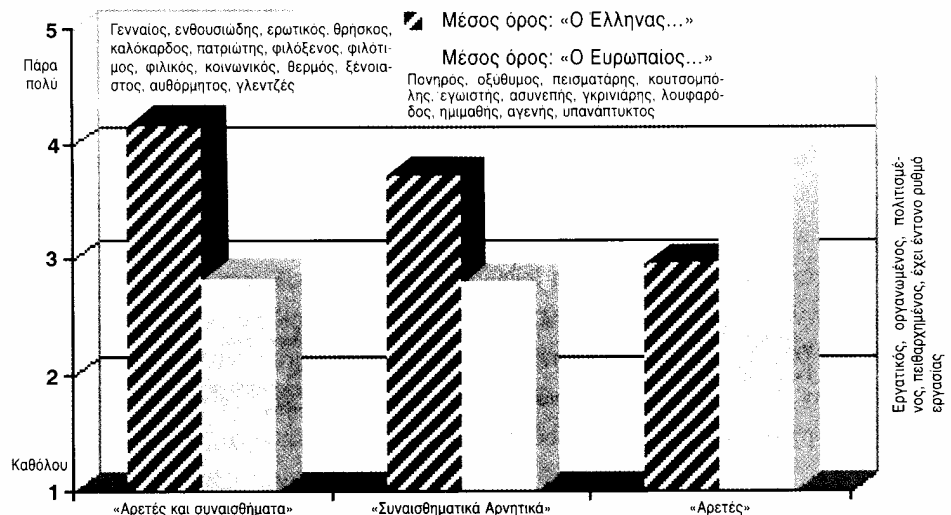
Μέσω της απεικόνισης αυτής καταλήξαμε σε τρεις ομάδες χαρακτηριστικών με βάση τις οποίες ομαδοποιήθηκαν οι αρχικές απαντήσεις των συμμετεχόντων, ώστε να καταστεί δυνατή η σύγκριση των μέσων τιμών τους ως προς την απόδοσή τους

στους Έλληνες και στους Ευρωπαίους (Σχήμα 3). Η ίδια μεθοδολογία ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε για την επεξεργασία των δεδομένων των άλλων ερωτημάτων.

Για την ερώτηση 1, οι ερωτώμενοι αποδίδουν χαρακτηριστικά στους Έλληνες, σε μεγάλο βαθμό, τα οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «αρετές και θετικά συναισθήματα», δηλαδή, γενναίος, θρήσκος, πατριώτης, φιλότιμος, φιλόξενος, φιλικός, κοινωνικός, ενθουσιώδης, ερωτικός, καλόκαρδος, θερμός, ξένοιαστος, αυθόρμητος και γλεντζές. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποδίδονται, σε μέτριο βαθμό, στους Ευρωπαίους.

Ωστόσο, φάνηκε να αποδίδονται στους Έλληνες σε υψηλό βαθμό «συναισθηματικά αρνητικά» χαρακτηριστικά, δηλαδή, πονηρός, εγωιστής, πεισματάρης, οξύθυμος, κουτσομπόλης, γκρινιαρής, υπανάπτυκτος, αγενής, ημιμαθής, λουφαδόρος και ασυνεπής. Τα χαρακτηριστικά αυτά φάνηκε και πάλι να αφορούν σε μέτριο βαθμό τους Ευρωπαίους.

Μια διαφορετική εικόνα παρουσιάστηκε σε άλλη ομάδα, «αρετές», δηλαδή, πειθαρχημένος, έχει έντονο ρυθμό εργασίας, πολιτισμένος, οργανωμένος και εργατικός. Οι

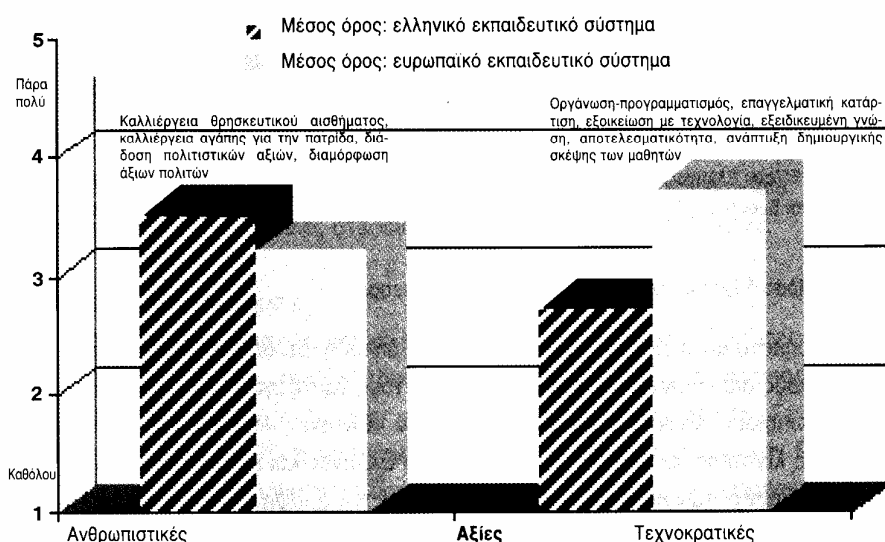

Σχήμα 3. Επίθετα-χαρακτηριστικά για «Έλληνες» και «Ευρωπαίους»

ερωτώμενοι χαρακτήρισαν με υψηλό βαθμό τους Ευρωπαίους, ενώ χαρακτήρισαν σε μέτριο βαθμό τους Έλληνες. Θα μπορούσαμε να καταλήξουμε επομένως στο συμπέρασμα ότι οι παραδοσιακές εθνικές αρετές, θετικά συναισθήματα αλλά και αρνητικά συναισθηματικά χαρακτηριστικά αποδίδονται κυρίως στους Έλληνες. Από την άλλη πλευρά, οι αρετές, όπως εργατικός, οργανωμένος κ.ά., αποδίδονται κυρίως στους Ευρωπαίους.

Μια άλλη αντιπροσωπευτική ερώτηση της έρευνας αναφερόταν στο εκπαιδευτικό

σύστημα και στο τι το χαρακτηρίζει στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Η ερώτηση διατυπώθηκε ως εξής: «Σε ποιο βαθμό πιστεύεις ότι: α) το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και β) τα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών στηρίζονται στις παρακάτω αξίες;». Οι ερωτώμενοι μπορούσαν να επιλέξουν ανάμεσα σε 13 διαφορετικές εκπαιδευτικές αξίες. Μετά τη στατιστική επεξεργασία καταλήξαμε σε μία διάσταση με δύο πόλους. Στον έναν πόλο παρουσιάστηκαν τεχνοκρατικές αξίες: αποτελεσματικότητα, εξειδικευμένη γνώση, εξοικείωση με τεχνολογία, επαγγελματική κατάρτιση, οργάνωση-προγραμματισμός, δημιουργία ευρωπαϊκής συνείδησης. Στον άλλο πόλο παρουσιάστηκαν ανθρωπιστικές αξίες: διαμόρφωση αξιών πολιτών, διάδοση πολιτιστικών αξιών, καλλιέργεια αγάπης για την πατρίδα, καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος. Οι ερωτώμενοι φάνηκε να θεωρούν ότι και το ελληνικό και το ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα βασίζονται περίπου εξίσου –αν και σε μέτριο βαθμό– σε ανθρωπιστικές αξίες, π.χ. καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος (Σχήμα 4).

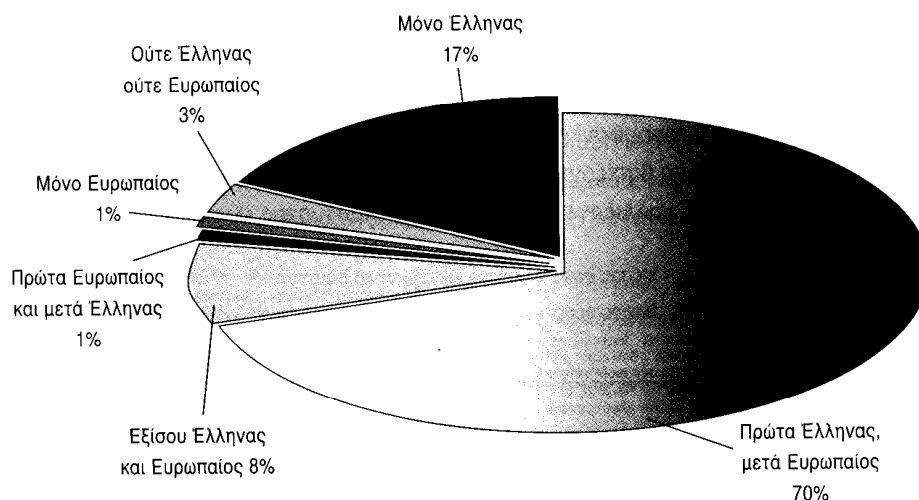

Σχήμα 4. Αξίες για το ελληνικό και ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα

Το εύρημα που ξεχωρίζει στην ενότητα αυτή είναι ότι στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αποδίδονται σε μάλλον χαμηλό βαθμό τεχνοκρατικές αξίες όπως π.χ. εξειδικευμένη γνώση, σε σύγκριση με το ευρωπαϊκό σύστημα. Στο ευρωπαϊκό σύστημα οι αξίες αυτές αποδίδονται σε σχετικά υψηλότερο βαθμό.

Μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ερώτηση αφορούσε το κατά πόσο οι συμμετέχοντες

αισθάνονται Έλληνες ή Ευρωπαίοι. Οι εναλλακτικές απαντήσεις ήταν: Αισθάνομαι πρώτα Έλληνας και μετά Ευρωπαίος, Αισθάνομαι πρώτα Ευρωπαίος και μετά Έλληνας, Αισθάνομαι εξίσου Έλληνας και Ευρωπαίος και Αισθάνομαι Έλληνας και καθόλου Ευρωπαίος, Αισθάνομαι Ευρωπαίος και καθόλου Έλληνας, Δεν αισθάνομαι ούτε Έλληνας ούτε Ευρωπαίος. Το Σχήμα 5 παρουσιάζει τις σχετικές συχνότητες των απαντήσεων του συνόλου του δείγματος.

Σχήμα 5. Πόσο Έλληνας και πόσο Ευρωπαίος αισθάνεσαι;

Τα ευρήματα αυτά είναι σημαντικά. Φαίνεται, δηλαδή, ότι οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους αισθάνονται, ως προς την εθνική τους ταυτότητα, «πρώτα Έλληνες και μετά Ευρωπαίοι». Λίγοι είναι αυτοί που νιώθουν «Έλληνες και καθόλου Ευρωπαίοι», ενώ ακόμα λιγότεροι αυτοί που νιώθουν «εξίσου Έλληνες και Ευρωπαίοι». Η ερμηνεία των ευρημάτων αυτών θα μπορούσε να συνδεθεί με την άποψη ότι η ταύτιση με την ελληνικότητα διατηρεί την πρωταρχική της σημασία στην εθνική ταυτότητα των Ελλήνων. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την ευρωπαϊκή ιδιότητα της εθνικής ταυτότητας ως αναμενόμενο συστατικό στοιχείο της. Ας μην ξεχνάμε ότι οι Έλληνες κατά τη φοίτησή τους στο σχολείο διδάσκονται την ελληνική και την ευρωπαϊκή ιστορία ώστε να γνωρίζουν για τις ελληνικές και ρωμαϊκές καταβολές του ευρωπαϊκού πολιτισμού, σε τομείς όπως είναι η φιλοσοφία, οι καλές τέχνες κ.ά. Γνωρίζουν επίσης ότι πολλές λέξεις ευρωπαϊκών γλωσσών, με τις οποίες έρχονται σε επαφή ήδη από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, κατάγονται από την αρχαία ελληνική γλώσσα. Επομένως, αυτή η ταύ-

τιση με την ελληνικότητα σε συνδυασμό με την ευρωπαϊκότητα, θα μπορούσε να θεωρηθεί αναμενόμενο συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Με άλλα λόγια, η οικειότητα που αποκτούν οι Έλληνες, από νωρίς στη σχολική τους ζωή, μπορεί να δικαιολογήσει την παρουσία ταυτίσεων με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως επιπρόσθετα στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας.

Διαφορές μεταξύ των τριών εκπαιδευτικών ομάδων στις αποδόσεις χαρακτηριστικών και στις αξιολογήσεις καταστάσεων για Ελλάδα και Ευρώπη δεν παρατηρήθηκαν. Θα περίμενε κανείς, η παράμετρος «βαθμίδα της εκπαίδευσης» (Τριτοβάθμια – Δευτεροβάθμια) να περιέχει γενικότερα διαφορετικές προσεγγίσεις θεμάτων όπως είναι η Ελλάδα και η Ευρώπη, οι οποίες θα αντανακλώνται στις απόψεις των εμπλεκόμενων ατόμων, δηλαδή φοιτητών, μαθητών και εκπαιδευτικών. Η ομοφωνία των ομάδων όμως αποτελεί ένα ενδιαφέρον μη αναμενόμενο εύρημα, ενδεχομένως αξιοποιήσιμο από προγράμματα παρέμβασης που απευθύνονται σε συγκεκριμένες διαδικασίες και δομές της εκπαίδευσης, σε θέματα που αφορούν την εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα. Το εύρημα αυτό, αφορά ηλικιακό εύρος 16 έως 40 ετών, κατά κύριο λόγο, και φαίνεται να δείχνει ότι το λεγόμενο «χάσμα γενεών» δεν υφίσταται σε θέματα εθνικής ταυτότητας. Αν κάποιος μας ρωτούσε «ποιες θα είναι οι πεποιθήσεις για την εθνική ταυτότητα μετά από 20 έτη», θα απαντούσαμε ότι μάλλον θα είναι παρόμοιες με τις σημερινές, καθώς οι αντίστοιχες πεποιθήσεις δεν φαίνεται να μεταβάλλονται ραγδαία, όπως συμβαίνει με άλλες ψυχολογικές στάσεις απέναντι σε κοινωνικά φαινόμενα.

■ ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ως προς τα χαρακτηριστικά που οι ερωτώμενοι απέδωσαν στις ιδιότητες του Έλληνα και του Ευρωπαίου, της Ελλάδας και της Ευρώπης, φαίνεται να υπάρχει σαφής διαφοροποίηση μεταξύ ελληνικών και ευρωπαϊκών χαρακτηριστικών. Γενικά, παρατηρήθηκε, όπως ίσως θα ήταν αναμενόμενο, θετικότερη γνώμη για την Ελλάδα και τους Έλληνες από ό,τι για την Ευρώπη και τους Ευρωπαίους. Τα ελληνικά χαρακτηριστικά φαίνεται να τείνουν προς παραδοσιακές αρετές, π.χ. πατριωτισμός, και θετικά συναισθήματα, π.χ. ενθουσιώδης, ενώ τα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως προς αρετές όπως π.χ. οργανωμένος, και εκσυγχρονιστικά στοιχεία, π.χ. κοινωνική δικαιοσύνη, και μάλλον κυρίως προς τα θετικά. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι η αξιολόγηση των χαρακτηριστικών των Ελλήνων και των Ευρωπαίων πραγματοποιείται με βάση διαφορετικές πληροφορίες και εμπειρίες από την ελληνική και την ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Δηλαδή, οι Έλληνες κρίνουν τα ελληνικά χαρακτηριστικά με βάση εμπειρίες από την ίδια τους τη ζωή, ενώ αντίθετα, μη έχοντας ζήσει στην Ευρώπη,

κρίνουν τα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά με βάση στερεοτυπικές αντιλήψεις για τους Ευρωπαίους. Ας σημειωθεί ότι στην έρευνά μας επιλέξαμε η έννοια του «Ευρωπαίου» να δίνεται με έναν ασαφή, γενικό τρόπο, δηλαδή εξαρχής να μην συνδέεται με συγκεκριμένες ευρωπαϊκές χώρες, π.χ. Αγγλία, Γαλλία κ.ά. Επομένως οι ερωτώμενοι μπορούσαν να απαντήσουν με εικόνες και στερεοτυπικά χαρακτηριστικά που είχαν για τους Ευρωπαίους.

Οι ταυτίσεις με την ευρωπαϊκή ιδιότητα μοιάζουν σε πολλά σημεία μάλλον να συνυπάρχουν και να συμπληρώνουν την ελληνική ιδιότητα, παρά να αντιπαραβάλλονται μαζί της. Η εικόνα επομένως που αναδύεται δεν φαίνεται να αντιστοιχεί σε αντιπαράθεση της εσω-ομάδας με την εξω-ομάδα, ανάμεσα δηλαδή σε Έλληνες και Ευρωπαίους. Αντίθετα, πρόκειται για μια εικόνα σύνθεσης ελληνικών με ευρωπαϊκά στοιχεία ή συμπλήρωσης των ελληνικών από ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά. Επομένως, η αντίληψη της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, φαίνεται να περιέχει ως κυρίαρχα τα ελληνικά χαρακτηριστικά, σε συνδυασμό με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως δευτερεύοντα και συμπληρωματικά. Η αντίληψη αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται με κατηγορηματικό τρόπο από την εξαιρετικά έντονη παραδοχή ότι προέχει η ελληνικότητα και έπεται η ευρωπαϊκή διάσταση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων.

Καταλήγοντας, σχετικά με όλα τα ευρήματα της έρευνας αυτής, θα μπορούσαμε να ρωτήσουμε: «Έχει αλλάξει η ταυτότητά μας; Είναι η αλλαγή αυτή αναπόφευκτη; Αλλάζουμε την ταυτότητά μας υιοθετώντας ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά;». Ίσως η ίδια η έννοια της «αλλαγής» να εμπερικλείει πιθανό σφάλμα ερμηνείας. Η «αλλαγή» δεν φαίνεται να είναι η μόνη ερμηνεία. Οι Έλληνες ανέκαθεν πιστεύαμε ότι είμαστε Ευρωπαίοι, και δεν ταυτιζόμαστε με την Ανατολή. Από το σχολείο μαθαίνουμε τη συμβολή του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, του Βυζαντίου, της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Ο κάθε Έλληνας πιστεύει ότι είναι μέρος του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αν και φαίνεται μια σαφής «προτίμηση» στο «Πρώτα Έλληνας και μετά Ευρωπαίος», η οποία επιβεβαιώνεται και σε όλες τις ενότητες που αντιδιαστέλλουν ελληνικά και ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά. Με βάση τις σκέψεις αυτές μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ελληνική ταυτότητα θα επιβιώσει, μέσω της αντιδιαστολής της αυτής με την ευρωπαϊκή και άλλες «ταυτότητες», και θα μείνει σταθερό σημείο αναφοράς. Αυτή η παρατήρηση αφορά, εξάλλου, όλες τις χώρες-εθνικές ταυτότητες της Ευρώπης οι οποίες επίσης αντιδιαστέλλουν τις δικές τους εθνικές ταυτότητες με τις ταυτότητες των διαφόρων «εξω-ομάδων».

■ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chrysochoou, X.** (1996) How group membership is formed: self categorization or group beliefs? The construction of a european identity in France and Greece. Στο G. Breakwell & E. Lyons (Eds) *Changing european identities: Social psychological analyses of social change*. Oxford: Butterworth-Heinemann. 297-313.
- Erickson, E.** (1960) The problem of ego-identity. Στο M. R. Stein (Ed.) *Identity and anxiety*. Free Press.
- Georgas, J.** (1999) Family as a context variable in cross-cultural psychology. Στο J. Adamopoulos & Y. Kashima (Eds) *Social psychology and cultural context*. Newbury Park, CA: Sage. 163-175.
- Tajfel, H. & Turner, J.** (1979) An integrative theory of intergroup conflict. Στο W. G. Austin & S. Worchel (Eds) *The Social Psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole. 33-47.
- Χαντζή, Α.** (1997) (υπό δημοσίευση). *Εθνική ταυτότητα: Μια Κοινωνικοψυχολογική ανάλυση στο πλαίσιο των θεωριών κοινωνικής ταυτότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ερευνητική Ομάδα

Δ. Γεώργας, Α. Χαντζή, Α. Γκαρή, Κ. Μυλωνάς, Γ. Αμπακούμκιν, Μ. Ντάλλα, Σ. Ανδρεοπούλου, Γ. Βούτσινος, Σ. Τζέπογλου